

Монети на дукачах

■ Олександр Десятніков (Черкаси)

До традиційних шийних та нагрудних українських жіночих прикрас належать дукачі. Це прикраса, виготовлена, як правило, з дорогоцінного металу, у вигляді великої медалевидної підвіски, оправленої плетеним дротяним шнуром чи крученою проволокою, прикріпленої ланцюжком чи вушком до металевого декорованого банта, прикрашеного камінням. Дукач займав центральне композиційне місце у всьому комплексі нагрудних прикрас. Дукачами називали дуже різні за матеріальною та художньою цінністю жіночі прикраси - від грубо, але старанно виготовленого ювелірного виробу до фабричної штампованої бляшки. Дукачі цікаві як пам'ятки народного мистецтва, що донесли до нас часом не властиві селянському побутові композиції та сюжети. Їх, як і інші прикраси, збирали протягом багатьох років і передавали від покоління до покоління як сімейні реліквії.

Як правило, медалевидне кружало карбувалось самим майстром, який виготовляв дукач. Саме такі дукачі були найбільш поширеними. За круглу підвіску могли слугувати також різноманітні медалі західноєвропейського чи російського походження.

До окремої групи дукачів належать прикраси, у підвісках яких використано монети. Зображення на монетах відповідали естетичним вимогам замовника та майстра. Власне з самого терміну «дукач» можна впевнено зробити висновок про його походження від назви монети — дуката. Дукат був золотою монетою, вперше випущеною Венецією у 1284 р. за стандартами флорентійського флорина, який з'явився ще у 1252 р. Але з часом назва «дукат» витіснила «флорин» і закріпилась майже по всій Європі за золотими монетами ваги венеціанського золотого. На території України дукати вперше з'явилися у західних регіонах у XV ст., але тоді їх роль у грошовому обігу була мало відчутною. Найбільшого поширення вони отримали у XVI-XVII ст. У 1325 р. починається карбування угорського дуката, який завдяки високій якості металу стає синонімом повноцінної монети — відтоді всі високопробні золоті монети називають на Україні «угорськими».

Але з іншого боку, слово «дукат», або пізніше «червінець», могло означати не лише конкретну монету, а й бути позначенням чогось дорогоцінного чи естетично гарного.

Тому важко сказати, що саме використовували на перших дукачах за підвіску — золоті монети чи вироби золотарів.

Звичай перетворювати монети на прикраси відомий з давніх давен багатьом народам, у тому числі й східним слов'янам. На території України населення використовувало ще древньогрецькі та римські монети не за призначенням — як гроші, а частіше саме як прикраси. Цей звичай зберігся і в пізніші часи, хоч надалі монети вже стали використовувати головним чином як гроші. В етнографічній літературі XIX ст. відзначається звичай носіння намиста із золотих та срібних монет, особливо на Західній Україні, хоч і на Лівобережжі зберігався звичай носити намисто з кількох монет. Та й саме українське слово «намисто» походить від старішого слова «монисто», основою якого є слово «монета».

Золоті монети, перетворені в намисто, носили перш за все на ознаку багатства й забезпеченості — як золото, а не як прозаїчні монети. Тому нерідко їх перетворювали у пронизки, скручуючи в трубку. Срібним монетам, що перебували в обігу, навіть позолоченим, не було місця серед прикрас паній XVII ст. — вони свідчили б не про багатство, а навпаки, про вбогість власника. Справді, в той період срібні монети були звичайними обіговими грошима, розмінними щодо талярів та дукатів. Карбувались вони з неякісного срібла і прикраса з таких монет могла видатись лише дріб'язковою «біжутерією» порівняно з намистом із дукатів.

Але монети у намисті не були дукачами. Визнаний український етнограф Х. Вовк зазначав, що Дукачі або личмани, як показує їх назва, були просто золоті монети (дукати), що їх носили вкупі з намистом або на окремому шнурочку чи ланцюжку. Так їх носять дуже часто й тепер в Галичині, де, особливо у багатих міщанок, нерідко ще можна бачити по п'ять, по сім, а то й більше великих дукачів, що являють собою намисто. На Великій Україні їх носили, а іноді носять ще й тепер окремо від намиста у вигляді «дукача». Отже, на Західній Україні дукачами називали просто великі монети-прикраси, тоді як дукачі у власному розумінні цього слова — бант з медалевидною підвіскою (чи кількома підвісками) — характерні для Лівобережжя. Слід, таким чином, відрізнити традиції носіння намиста з монет та носіння окремого медалевидного предмета. Протягом тривалого часу можна простежити ці дві

суміжні традиції, які зовсім не виключали одна одну. Особа могла носити водночас і намисто з монет, яке облягало шию, і дукач — центральний медальйон на грудях. В той час як зображенням на монетах у намисті не надавали великого значення, оскільки вони ставали елементом свого роду орнаменту, дукач вже мав певне смислове навантаження. Так, існував звичай дарувати дукач як знак оберігу новонародженій дитині, дівчині, яка досягла повноліття, молодому подружжю. Не виключено, що дукачі — пережиток древньоруських зміювиків. Розглянувши кружало дукачів, виготовлені майстрами-золотарями XVIII ст., бачимо виключно релігійну (іноді обрядову) спрямованість сюжетів. Тому не дивно, що за підвіски використовували медалі західноєвропейського, а пізніше російського карбування, зображення на яких відповідали означеній тематиці. Хоч траплялось, що майстер чи замовник, не розуміючи написів та не знаючи про подію, якій присвячена медаль, використовували її для виробництва дукача, невірно тлумачачи зображення світського характеру. Так, широко для виготовлення дукачів використовували коронатки — медалі на честь коронації російських цариць, зображення яких приймали за Богоматір. Корона, символ царської влади, асоціювалась з релігійними обрядами, наприклад вінчанням, коли молодим також одягають корону.

І. Г. Спаський дійшов висновку, що найбільшого поширення дукачі здобули на Лівобережній Україні. Щодо дукачів, виготовлених з монет, ним відмічається відсутність таких на Чернігівщині, а більшість, за його підрахунками, мають походження зі Слобожанщини, хоч поширеними вони були і на Полтавщині, Катеринославщині та на Правобережжі.

Поява на дукачах монет у XVIII ст. була явищем того ж порядку, що й використання з цією метою медалей. У найбільш ранніх за датами дукачах-монетах релігійна специфіка проявляється досить виразно. Так, відмінною рисою угорських дукатів було зображення Святої Мадонни з немовлям - чудовий сюжет для дукача, а до того ж і висока техніка карбування та якість металу. Загалом дукачів з використанням золотих монет сьогодні відомо досить небагато, оскільки їм через високу вартість металу зберегтися до наших днів було важко.

Натомість дукачів зі срібними монетами у музейних колекціях набагато більше. Наприкінці XVI ст. - у XVII-XVIII ст. (на Лівобережжі до кінця XVII ст.) в Україні поширеними були великі срібні монети різноманітних західноєвропейських світських та духовних володарів. Вони несли самі різноманітні зображення. Більшість талярів має на аверсі портрет володаря і герб на реверсі. Хоча існує багато, переважно випущених з нагоди певної події, талярів із зображеннями на релігійну тематику, що наближає їх до медалей. Так, відомий баварський таляр 1754 р. з портретом володаря на одному боці та зображенням Богоматері на другому, угорські таляри Марії Терезії зі Святою Мадонною та немовлям, які мають сліди носіння, але без бантів. Відомі також кілька екземплярів «єфимків з признаком» - талярів з російськими клеймами копійки та дати «1655», які зберегли сліди позолоти й одламаних вушок. Основна маса єфимків, що дійшли до нас, походить з українських знахідок, де вони мали найбільше поширення в обігу, а тому можна припустити, що перетворені вони в прикраси саме тут. Дата самої монети чи дата надкарбування зовсім не обов'язково має бути датою перетворення її в прикрасу. Таляри витіснялися з обігу на Україні російською монетою в першому-другому десятиріччях XVIII ст., а старовинна незвична і гарна монета могла бути використана для виготовлення дукача в цей час чи навіть пізніше.

Досить поширеними у XVIII ст. були дукачі, виготовлені з позолочених рублів та, дещо в меншій мірі, з полтинників Петра I (1723-1725 рр.), Петра II (1727-1729 рр.) та Павла I (1798-1801 рр.), на яких монограма імператора являє собою розміщені хрестом чотири літери «П». Використання цих монет для дукачів неможливо пояснити інакше, як баченням у їхніх зображеннях релігійного змісту – хреста. Очевидно з тієї самої причини на дукачеві з'являється англійський флорин королеви Вікторії 50-х років XIX ст., на якому хрестом розташовані шити.

Поступово із заміника дукача, більш-менш великі монети перетворюються зрештою в самостійну прикрасу. Дукачі втрачають всякий релігійний зміст, якщо не враховувати релігійних мотивів в оформленні (банти у вигляді херувимів тощо). Так, дукачі починають виготовляти з російських та іноземних монет з портретами та гербами. Використовують полтинники Петра I, рублі Катерини I, Анни Іоанівни, Єлизавети Петрівни, рублі й полтинники Катерини II, австрійські таляри Франца I, Марії Терезії, пруські таляри, іспанські піастри, дукати імператора Фердинанда I та інші крупні монети початку – середини XIX ст.

Приблизно в другій половині XIX ст. на більшій частині території України дукачі як елемент матеріальної культури починають вироджуватися. Монети все частіше заміщають насичені змістом підвіски місцевої роботи. Починають використовуватись монети не лише без релігійного чи обрядового змісту, але й без портретних зображень – це російські рублі 1816–1875 рр., срібні російсько-польські златові монети 30-50-х років XIX ст., відомий дукач з французькою 5-франковою монетою 1876 р.

Нарешті, на кінець XIX – початок XX ст. дукачі також виготовляються і з дрібних монет, таких як російські четвертаки, та навіть з мідних російських копійок та австрійських крейцерів. Хоч поруч з ними існували і дукачі з одним чи кількома срібними рублями з портретами Олександра III чи Миколи II. Монети в цей період остаточно витісняють кружала роботи золотарів. У цей же час з'являються фабричні штамповані мідні бляшки у вигляді дукачів. Дукач втрачає не лише ідейний та естетичний зміст, а й перестає бути значною матеріальною цінністю.

Остаточно дукачі зникли як прикраса у 20-х роках XX століття.

Прослідкувавши історію виготовлення українських дукачів з монет, можемо простежити їх регрес від використання як заміника підвіски ідейно витриманих екземплярів з виваженою тематикою зображень (релігійні зображення та частково портретні монети) до занепадницьких явищ, які проявились у безрозбірливому застосуванні монет у виробництві цієї прикраси та витісненні монетою робіт народних майстрів.

Використана література:

1. **Вовк Х. К.** Студії з української етнографії та антропології. - К.: Мистецтво, 1995. - 336 с.
2. **Матейко К.** Український народний одяг. Етнографічний словник. - К.: Наукова думка, 1996. - 196 с.
3. **Ніколаєва Т. О.** Історія українського костюма. - К.: Либідь, 1996. - 176 с.
4. **Спаский І. Г.** Дукати і дукачі України: Історико-нумізматичне дослідження. - К.: Наукова думка, 1970. - 168 с.
5. **Українська** минушина: Ілюстрований етнографічний довідник / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артур, Т. В. Косміна та ін. - К.: Либідь, 1993. - 256 с.

